

Западната граница на Ориента

Николай Аретов

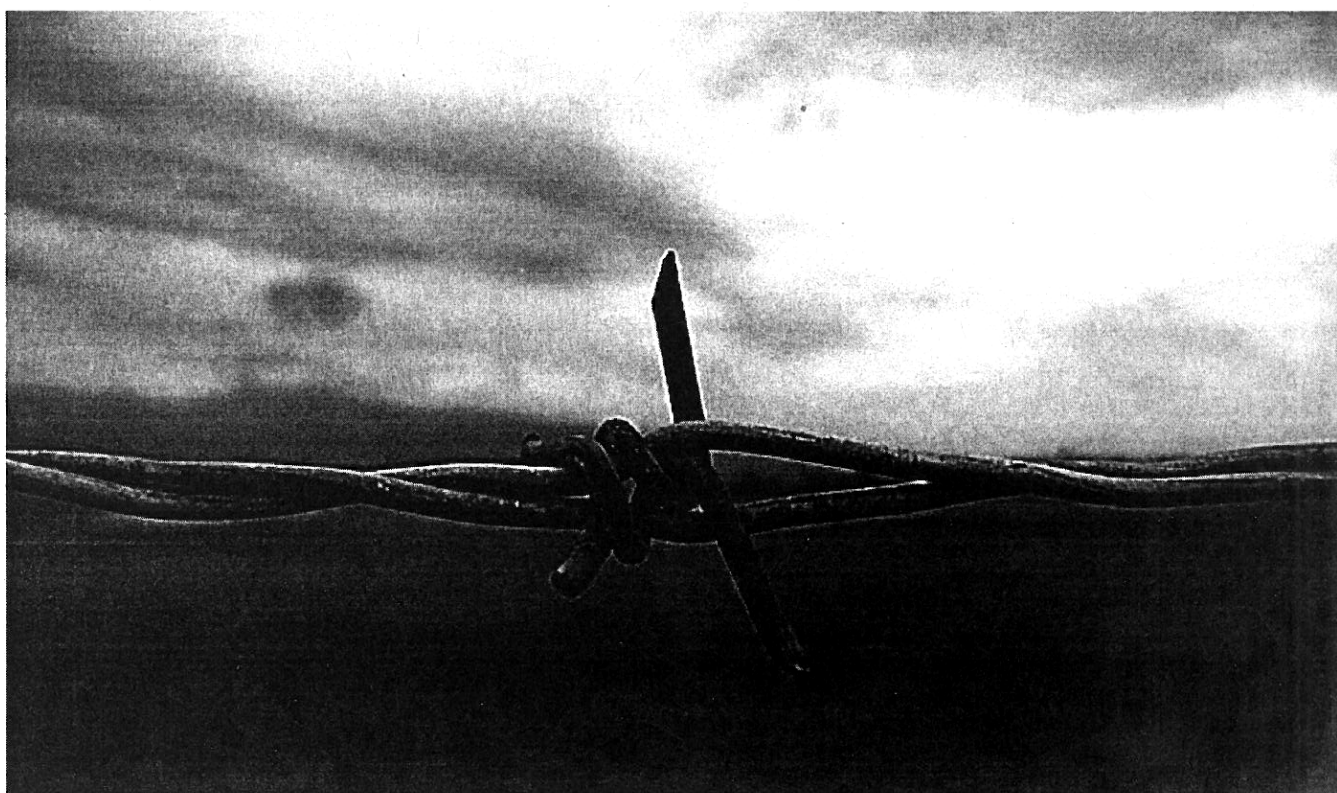
Менталното картографиране (вж. Шенк 2001) на Европа е крайно интересен проблем. Същността му е в поставянето на маркери, които определят координатната система, която очертава някаква територия, в определянето на някакъв център и съответната му периферия, в прокарването на разграничителни линии. „Граничните“ региони като Източна Европа и Балканите представляват важни елементи в процеса на това картографиране. Понятието като Централна Европа (*Mitteleuropa*, с варианти Средна Европа, Централна Източна Европа), (вж. Pelinka, A. 1995; Eastern Europe 1991; Миллер 2001; Григоров 2003) изковани в опозиция на Източна Европа и Балканите, също заслужават внимание от гледна точка на идеологията, която определя менталното картографиране. Споставянето на начините, по които са мислени различните периферии на Европа – Балканите, Скандинавският полуостров, Иберийският полуостров, а също и островите, на които са разположени Великобритания и Ирландия, показва, че очевидно перифериите също имат своите варианти. Проблемът за менталните карти на Източна Европа (Улф 2004) и свързаната с него по-частна представа за Балканите като периферия на Европа (Тодорова 1999) възникват, поне в днешния си вид, по време на Просвещението имат различни аспекти. Тук вниманието ще бъде насочено към един от тях – границата между Запада и Ориента, между Европа и Азия, видяна както „отвън“, така и „отвътре“, от чужденци и от българи. Наблюденията върху различни текстове от това време (Константин Иречек, Васил Попович, поп Минчо Кънчев и др.) разкриват интересното съчетание на ориенталистски и оксиденталистски идеи във и за Балканите и сред българите от втората половина на XIX в. и лансират различни, понякога противоположни представи за това къде минава границата с Ориента. Видян от западна гледна точка, полуостровът като цяло изглежда ориенталски или поне полуориенталски; поне част от местната интелигенция отхвърля този образ и прокарва друга граница на своите ментални карти, но не може да преодолее травматичното усещане за нещо ориенталско в себе си. Или, според прочутата фраза на Алеко Константинов, „Европейци сме ний, ама все не сме дотам!“

Гледан отвътре, регионът се оказва прорязан от една по-усложнена мрежа от граници между Запада и Ориента, според която определени територии и населения могат да се окажат анклавни на ориенталското в една повече или по-малко европейска среда, а и обратното. Това явление е анализирано от М. Бакич-Хейдън и наречено „гнездящ ориентализъм“ (Bakic-Hayden 1995).

В този контекст прибягването до идеите на Е. Сауд за ориентализма е ако не неизбежно, то поне напълно приамливо. Проявите на ориенталистско мислене могат лесно да бъдат открити в литературни и историографски текстове, в публицистиката и масовото съзнание. Един от парадоксите им е, че в някои сфери на живота, независимо от негативното отношение и съзнателното разграничаване от ориенталското, някои прояви на „свои“ ориенталски черти са охотно посочвани. Тази тенденция е стара и е още напълно жива, емблематичната ѝ проява се открива във вероятно най-популярната не само в България българска литературна творба – „Бай Ганьо“ (1895), а също и в цялостното творчество на Алеко Константинов. От една страна, ориенталското е тъмната, несъвършена страна на своето, сянката (според терминологията на Юнг). От друга обаче, тя е допускана в някои сфери, възприемани като по-ниски, битови, например в кулинарията, в някои обичаи. Теорията на Майкъл Хърцфелд за „културната интимност“ предлага отлична възможност за навлизане в тази проблематика (вж. Хърцфелд 2007).

Нещата са малко по-различни, когато става дума за оксидентализъм (вж. Бурума и Авишай Маргалит 2006). Откриването на безелите му в собствената култура означава косвено признание, че тя не е (напълно) „западна“, което, независимо от всевъзможните уговорки, в този контекст означава и „нешлифована“, недостатъчно цивилизована – „le plus ou moins de civilization“ по фраза на маркиз Салабери, цитирана от Улф (Улф 2004: 87). По тази причина широката публика, а дори и изследователите неохотно коментират проявите на оксидентализъм в своята култура, затова и е трудно да се потърсят корените им. Тази особеност се прояви и в дебатите по време на конференцията, посветена на оксидентализма, органи-

на стр. 10



Писатели на границата на епохите: (не)приобщаване

Пламен Дойнов

В реч пред ЦК на РМС от 7 декември 1945 г. Георги Димитров оповестява тактиката за налагане на „ново отношение към интелигенцията“, продиктувано от „сегашните условия, когато партията е укрепнала, когато тя е станала и управляваща партия“. Подчертава, че *здравата част* от интелигенцията, „най-способните специалисти, учени, хората на културата и изкуството трябва да бъдат или непосредствено в нашите редици, или да сътрудничат с нас и нашите съюзници в Отечествения фронт“. Водачът на БРП (к) настоява:

„Трябва идейна борба, а трябва и въздействие и помощ от страна колектива. Процесът за превъзпитаване известни слоеве от интелигенцията трябва да се доведе докрай. [...] Необходимо е не да се говори за „гнила“ интелигенция, а да се работи с аргументи и убеждения, за да се спечелят за делото на Отечествения фронт тези, които са били така или иначе под влиянието на фашистката идеология и разните нейни прояви.“

Разбира се, има различни степени на „гнилото“ сред интелигенцията и по-специално сред писателите. Димитров не смята да бъдат привлечани *всички* хора на ума и перото, които доскоро са били *под влиянието на фашистката идеология*. Има такива, които заради осъждането им от Народния съд или заради категоричен мъчалив отказ от ангажимент към ОФ-властта, минават в графата „непотърсени“ или „пасивни“, или просто оставени на мира. Но все пак достатъчно от писателите, особено най-авторитетните, които могат да прелеят и качества, и престиж на новата власт, стават обект на специално отношение. Впрочем почти всички речи на Тодор Павлов пред СБП съдържат подобни акценти. Те, разбира се, са силно повлияни от преките указания на Политбюро на ЦК на БРП (к) и лично на Георги Димитров и представляват по-конкретизирани изявления по литературната политика на управляващите. Дори в началото на 1947 г. Павлов все още уверява, че „произведенията на социалистическия реализъм ще се наложат не чрез покровителство и администриране, а чрез доказване на безспорните им качества в състезание с творбите на другите демократични школи и течения“. Ясно е, че *състезателният характер* на литературната ситуация е доста условен, доколкото опозиционният сектор остава в зоната на периодически инкримирана публичност. Но в същината си тезата за *състезанието* между школи и течения се стреми да не отблъсква, а да привлече некомунистическите автори, да ги успокоява и да формира поне временен консенсус сред всички включени в организирания литературен живот. Другите, нелицеприятните имена на „приобщаването“ са *нагаждане* и *приспособяване*. Всъщност тъкмо с тях редица съвременници морално маркират поведението на не малко представители на писателската и културната общност.

В писма до Атанас Смирнов и до Радој Ралин още от 1945 г. поетът и завеждащ отдела „Обществено възпитание“ при Министерството на пропагандата Атанас Далчев скептично вмята, че „за да отвикне човек от вкусове и наслади, каквито е имал в изкуството, ще

е потребно много повече време и повече усилия“ и че *подозрителни му се виждат* „всички бързи метаморфози на някои наши писатели“¹. Далчев снизходително описва как в СБП „писателите са се разделили на секции, правят доклади, разискват, пишат домашни упражнения на тема „Първи май“, но май всичко е напразно: „зорен хубав не се става“. Прогнозира, че „новата поезия ще я създадат новите хора, които ще дойдат с новия опит и новите очи“².

Младият критик и публицист Иван Богданов в книгата си „Между примирението и мира“ (1946) коментира чрез думите на своя протагонист:

„И у нас, моя страх, който е сковал всички сърца! Не виждам пред себе си хора, а някакви манекени. Няма самоотвержени, достойни хора; всеки бърза да се приспособи, да излъже, да се прокара за герой, да наклевети ближния си.“

Разбира се, създаването на *новия НРБ-писател* все още предстои. Затова трескавото преобразяване през 1945/1946 г. съответства на по-скромните претенции на „отечественофронтговската ера“ – влиятелната интелигенция да бъде привлечена към политиката на правителството, като периодично декларира публично подкрепата си за неговите инициативи. Причините за неискреното и користоно приспособяване се търсят в специфичната атмосфера на страх и несигурност, наложена веднага след 9 септември 1944 г. и в усещането за постепенното установяване на режим, който толерира онези, които безкритично откликват на поръчките на ОФ-властта. Страхът от „революционния терор“ остава на дълбоко историческите събития, за да се превърне в постоянна психологическа основа, върху която политиката на приобщаване започва да ражда плодове на лоялността и единството. След като през първите два месеца след 9 септември Елин Пелин се крие („почти не излизал от къщи“³), заради съвсем реални страхове от комунистическите групи за предварителна чистка, по-късно е *приобичен* към публичния литературен живот. На 3 март 1946 г. в сградата на Българо-съветското дружество СБП устройва „другарска среща“ в негова чест, по случай 50-годишнината от началото на литературната му дейност. Председателят на съюза Стоянов открива тържеството, подпредседателят Петканов лично прочита разказ от юбиляр, прозвучава и специално поздравително писмо от регента Тодор Павлов. В отговорното си слово Елин Пелин отбелязва, че *облажва*

¹ Вж. Писмо на Атанас Далчев до Атанас Смирнов (21 февруари 1945) – В: Далчев, Атанас. *Писма*. Съст. Румяна Пенчева, С., 2006, с. 20.

² Вж. Писмо на Атанас Далчев до Радој Ралин (16 май 1945) – В: Пак там, с. 126.

³ Вж. свидетелството за това на Младен Исаев в: Стефан Коларов. *Младен Исаев. Литературна анкета*, С., 1980, с. 125–126.

Писатели на границата на епохите...

от стр. 9

младите писатели и им *завижда*, защото „живеят във време, когато българската литература се възражда и издига“⁴, а във финала на доклада си Борис Делчев го титулува „живият класик на българската литература“. Такова колегиално честване е само началото на *повторното* утвърждаване и легитимиране на Елин Пелин от новия режим. Грижите за него стават съвсем конкретни. През септември 1946 г., когато по време на почивката си в Пампорово получава сърдечна криза, правителството изпраща от София кардиолог, който стои неоплачено до него. Венец на *приобщаването* на Елин Пелин, разбира се, е държавният юбилей, организиран през 1948 г. по случай 70-годишнината на писателя. Фигурите на други *безпартийни* писатели, ползващи се със забележим литературен авторитет, също попадат в зоната на специално отношение. Мемоарни и документални свидетелства посочват, че смятанятият за „ренегаз“ сред някои комунистически среди Асен Разцветников също е сред целите на групите за предварителна ликвидация на „врагове“ през есента на 1944-а.⁵ Той пише може би първото стихотворение за 9 септември, което обаче остава непубликувано. Наред със зачестяващите параноични пристъпи Разцветников адресира до различни инстанции „обяснения“ за редица свои действия и текстове от миналото. Борис Делчев, който по това време е част от Агитпропа на ЦК на БРП (к), го убещава „да направи решителна стъпка за сближение с нашите писателски среди“. Постепенно го привличат към контролирано сътрудничество – препредават му поръчка, направена уж лично от Георги Димитров (да преведе стихотворението на Ерих Вайнерт „Песен за Александър Войков“); поместват му басни по актуални теми; регистрират желанието му да се включи в трудово-културните бригади; позволяват му да дебютира като драматург с пиесата „Подвизът“, въпреки усложненията в предварителното ѝ обсъждане и т.н. Както мемоарно констатира приятелят му Фурнаджиев, „партията се интересува от него, успокои го и му помогна“, а Разцветников „разбра нейната широка политика и заработи уверено със своите другари“⁶.

Приобщаването на Ангел Каралийчев също се осъществява двустранно. През ноември той се разминава с изключване от писателския съюз, въпреки решението на БРП (к) за това и личното настояване на регента Тодор Павлов. Само решителната защита на тогавашния председател на СБП Трифон Кунев, който заплашва да си подаде оставката, предотвратява този акт. Междувременно Каралийчев пише писмо до „най-отговорното място в партията“, уверявайки съответната инстанция в „своята безрезервна подкрепа на новата власт“⁷. Започва да публикува в правителствената преса, а по повод сборника му с разкази „Соколова нива“ (1946) официалната критика пвърди, че е *схванал*, „вярно историческия акт от 9 септември и е *намерил* „богата тематика в променените условия на нашия живот“, дистанцира се от предишните си творби „и в това се заключава неговото преустройство като писател, който подава ръка на народа си, за да му служи беззаветно и предано“⁸. След като през есента на 1944 г. безпартийната Дора Габе застава начело на отдела за културни връзки с чужбина в Министерството на пропагандата, по-късно оглавява българския ПЕН-клуб, а за парламентарния вот през ноември 1945 г. става секретар на Централната изборителна комисия за наблюдаване на изборите⁹, нейното творчество бързо се синхронизира с дискурса на властта. За поемата си „Вела“ (1946), посветена на загиналата партизанка Вела Пеева, получава награда „Отличие“ в размер на 80 000 лева от Камарата на народната култура. Издава и книгата „Поеми“ (1946), посветена „на светлите воини от Червената армия,

минали през България и спрели на почивка“, и съдържаща „Внуците“, „Луналичка“ и „Добруджа“. Тъкмо за нея Георги Караславов иска съвет от комитета на писателската партийна организация какво да направи, защото от Министерството на народната просвета го били натоварили да я рецензира – „как да постъпи при известния характер на тия нейни стари стихове и особено на „Луналичка“. Комитетът взема решение: „Да даде положителна рецензия“¹⁰. Караславов се преосигурява и получава картбланш.

Своеобразен лирически връх в *приобщаването* на Дора Габе е публикацията пет дни преди изборите за Велико народно събрание на стихотворението „Нова вяра“, която е „калена в труд и във любов“ и пряко изповядана, защото „носи наше, просто име“: „Другарят Георги Димитров!“¹¹.

Елисавета Багряна следва конюнктурата с по-бавна скорост. Няма особена социално-политическа активност. Участва по-скоро с мъчаливо съгласие в работата на СБП. Ограничава се със спорадични публикации на стихотворения в пресата, които се стремят да откликват на теми от *националния* календар и да заобикалят гатите на комунистическата пропаганда – за войната, за *възраждането* на „славянската идея“, за *народната* пролет на 1945 г., за началото на Парижката мирна конференция, по случай Деня на земята и пр. Писането и поведението на Багряна през 1945/1947 г. се отличават с обща, „абстрактно“ изразена в лириката лоялност към държавната власт, характерна за некомунистическата зона на Отечествения фронт. В това въпреки я улеснява принадлежността на тогавашния ѝ съпруг Александър Люков към НС „Звено“ и сътрудничеството му във вестник „Изгрев“.

Един от малцината писатели, към които *политиката на приобщаването* не сработва, е Славчо Красински. Не просто изключен от СБП при чистката от ноември 1944 г., но и арестуван, с опасност да бъде изправен пред Народния съд, Красински избягва съденето, но до октомври 1945 г. минава през лагерите „Белица“, „Росица“ и „Дупница“. Тъкмо тогава (вероятно чрез застъпничеството на приятелите си комунисти Славчо Васев и Лозан Стрелков) той влиза в ползрението на властовите фактори като претендент за възстановяване на членството му в СБП, но след отлагането на този въпрос му е внушено, че би било да си направи самокритика, за да спечели ново доверие. Когато на 24 март 1946 г. статията на Красински излиза в „Отечествен фронт“¹², всички виждат как *самокритическият текст* всъщност *критически е пренаסочен* „към онези писатели, които прибързано, неискрено и угоднически след септември 1944 г. са декларирали своята лоялност към новата власт“. Красински набързо отбелязва старите си „грехове“ (книгата с фейлетони „Пропаднали революционери“, 1941), за да се задълбочи в индиректни упреци към писателската общност в користно угодничество, неосъзнато отношение към промените и липса на достойнство, което се отразява на творчеството – ето защо „много от следсептемврийските творби на големите писатели не открияха пред нас нито смислено отричане на миналото, нито нужното величие на настоящето“¹³.

Самокритическият текст на Красински има обратен ефект. Вместо да го анонсира като *готов за преображение* писател, той му спечелва трайна неприязън с критиката си към недостойно нагодилите се писатели. На събрание на писателите комунисти от 11 април, въпреки твърденията, че ЦК на БРП (к) е за неговото привличане, статията му се преценява „като противопартийна и несамокритична“ и се гласува единодушно, че „той няма качества, които са необходими, за да се правят усилия за неговото изправяне“¹⁴. В пресата следват статии, осъждащи го като „затъпял грешник“, неизпълнил зададената самокритическа норма¹⁵. Този епизод държи Славчо Красински десет години извън официалната писателска общност – приет е отново за член на СБП през ноември 1956 г.

Своеобразен случай е отношението към Владимир Полянов, чието противоречиво *близко минало* го оставя леко встрани от политиката на приобщаване. Едва се разминал с изключване от СБП през 1944 г., защитен донякъде от политическата си принадлежност към НС „Звено“, но неразминал се с изключване от Съюза на артистите, бившият директор на Народния театър и опера заминава доброволец на фронта, а след приключването на войната остава в изолация. Изказването му на Националната писателска конференция през септември 1945 г. трасира пътя му на резервиран към бързото преображение и неискреното

творческо преустройство писател. Владимир Полянов си спомня за тази ситуация:

„Ако бях по-приспособим, би се наредило нещо, но аз все още не чувствах вътрешна свобода да тръгна в крак с живота, който се уреждаше. [...]“

Бях в раздвоение. Всичко написано трябваше да има своя адрес, да бъде насочено към някакъв смисъл, а за да бъде одобрено и напечатано трябва да бъде полезно за развиващия се живот. Имах ли аз право на такова творчество? Ще повярват ли в искреността ми? Има хора, които лесно дигат ръце и викат ура или пишат удобни книги. [...] И все пак трябваше да се живее. Служба някаква.“¹⁶

Такава служба се намира, макар и извън София. През 1946 г. изпращат Вл. Полянов режисьор в Бургаския народен театър, за да се превърне по пенсионирането си в истински скитащ (*командирован*) театрал в различни български градове. В писането обаче реномираният белетрист не бърза да се преустрои, а преминава към създаване на научнопопулярна литература и преводи за частното издателство „Знание“. Остава в маргиналиите на литературното поле, *полуприобщен*, оставен да се справи с дилемите на собствената си творческа индивидуалност¹⁷.

*
Случаите през 1946 г. на (не)състояло се привличане и превъзпитание на известни писатели наистина са разнообразни. Разбира се, не става дума само за писатели, а за музиканти, артисти, художници и прочее творци и интелектуалци. Тяхното *присъединяване* към ОФ и особено към БРП (к) се превръща в конфликтна тема, на терена на която се води една от битките между управляващи и опозиция.

От Комунистическата партия понякога радостно разпръбват, когато видни фигури на културата станат нейни членове. Така например се случва с приемането на *народния артист* Кръстьо Сарафов и на *заслужилния артист* Стоян Бъчваров. От своя страна, язвителната опозиция внимателно следи процесите и намира поводи да атакува *нагаждането* и *преобразяването*. Публикува снимки и творби отпреди 1944 г., за да злепостави преминали на страната на управляващите писатели, учени и други хора на изкуството. Протичат изобличения, опровержения и обяснения, в които се уточняват обстоятелства и мотиви.

Николай Райнов е представен в опозиционната преса като автор на чистанки от 1942 г. за второ и трето отделение, в които очаквано има посвещения на Царя и на Престолонаследника. Той разпалено отговаря, че автор на творбите е съставителят на чистанките Христо Николов. Но пък след това е посочена друга статия на Райнов от 1940 г. в „Литературен глас“, където *прекалено ласкаво* се изразява за цар Фердинанд. Като ответна реакция на един фейлетон от Светослав Минков срещу опозицията се припомнят книгите му „Другата Америка“ и „Японската литература“, както и работата му по време на войната в българската легация в Токио. Не е спестено нищо на Асен Разцветников при съпоставката между авторската му антимонархическа приказка „Колко тежи умът на царя“ от август 1946 г. с траурното му стихотворение за цар Борис III от 1943 г. „Народно земеделско знаме“ публикува снимка на вечеря от 1938 г., на която се вижда Богдан Филов сред множество именити писатели, под заглавие „Вчерашните приятели на Богдан Филов днешни най-ревностни републиканци“. Отпечатани са и подписите, дадени на гърба на снимката. Личи присъствието на А. Каралийчев, Н. Фурнаджиев, Д. Б. Митов, Д. Габе, Георги Цанев, Св. Минков, Е. Багряна, К. Петканов, Е. Пелин, А. Разцветников, Малчо Николов, Ана Каменова, Вл. Василев и др. В „Отечествен фронт“ Георги Цанев нарича тази публикация „шантаж“, обяснявайки, че снимката е от вечеря на българския ПЕН-клуб, на който по това време Филов е председател¹⁸.

Подобни припомняния на дела и думи от миналото се отправят към Спиридон Казанджиев с позоваване на пасажи от книгата му „Военна психология“ (1943), посветени на клетвата за вярност към Царя. Дори отдавна известният като ревностен комунист Младен Исаев не е подминат заради наличието на името му под два позива от писатели до ученици и учители по случай настъпването на 1942 г., в които се изразява признателност и почит към цар Борис III. Първите месеци на 1947 г. „Народно земеделско знаме“ се заема с въпроса за нагаждането на Дора Габе към всяка властова

¹⁶ Полянов, Владимир. *Заг завесата на театъра, литературата и обществения живот. Спомени за събития и личности. 1905–1945.*, С., 1997, с. 343, с. 446, с. 347. Тези мемоари са датирани 1986.

¹⁷ Вж. характерен пасаж за тази трудноразрешима дилема: „В новия живот всеки писател можеше да намери какво да пише, но той не можеше да излезе от себе си и писаното го издаваше. Тъкмо тази творческа индивидуалност на писателя често го сблъскваше с редакторите в издателствата. Писателят трябваше да отстъпва или да не печата. Отстъпването, разбира се, беше за сметка на оригиналността и качеството.“ – В: Полянов, Владимир. *Заг завесата на театъра, литературата и обществения живот...*, с. 348.

¹⁸ Цанев, Георги. *Нов шантаж срещу отечественофронтските писатели – Отечествен фронт*, бр. 606, 27.08.1946.

⁴ Вж. *Другарско чествуване на Елин Пелин – Литературен фронт*, бр. 27, 9.03.1946.

⁵ Вж. тези свидетелства в: Радевски, Христо. *Живи като живите*. Второ преработено издание, С., 1987, с. 212–213, както и в документи, оставени от самия А. Разцветников, цитирани в: Пенчева, Радка. *Моето име ще пребъде в българската литература“ (Малко известни документи за Асен Разцветников) – Литернет*, 10.11.2007, № 11 (96), http://liternet.bg/publish9/r_pencheva/moeto.htm

⁶ Фурнаджиев, Никола. *За Асен Разцветников (По случай 10 години от смъртта му)* – В: Фурнаджиев, Никола. *Съчинения в четири тома. Том 4*, С., 1973, с. 312.

⁷ Радевски, Христо. *Живи като живите...*, с. 238.

⁸ Пенев, Пенчо. *Соколова нива, разкази от Ангел Каралийчев – Отечествен фронт*, бр. 741, 1.02.1947.

⁹ Дора Габе е излъчена за член на Централната комисия за наблюдаване на изборите от името на СБП. За член на столничната изборителна комисия е предложен Панчо Михайлов. В мотивите за предлагането на двамата, изложени в доклада за 1945 г. на писателската партийна организация се посочва, че са имали предвид „тяхната безпартийност и честно антифашистко държане“. Вж. ЦДА, ф. 357 Б, оп. 1, а.е. 1, л. 3.

конюнктура, което „име е толкова близко до познатата гъба сунгер, която в каквато боя се напони такава боя изпуска при изстискване“ и се числи към онези, „които сами подлагат гръб и стават глашатаи на всяка раздаваща блага власт“.

Независимо от опозиционните атаки, БРП (к) последователно следва тактиката си за инкорпориране на интелигенцията в политиката на властта. В заключителната си реч по повод разискванията във Великото народно събрание на програмната декларация на новото правителство на 13 декември 1946 г. премиерът Георги Димитров стига до поименно изброяване на личности от различни сектори, които „нашият народ високо ценя“ и „счита за чест, че има в своята среда“, противопоставяйки ги на „умопомрачени опозиционери“, занимаващи се *усърдно* с „разрушителна и разлагаща дейност“. По този начин Димитров индиректно ги определя еднозначно на страната на правителството; изтъква имената на ударници и изобретатели, на инженери и геолози, но най-дълго изброява учени, композитори, артисти, художници и писатели – Елин Пелин, Людмил Стоянов, Димитър Полянов, Георги Райчев, Елисавета Багряна, Дора Габе, Гьончо Белев, Крум Кюлявков, Георги Караславов, Мария Грубешлиева, Орлин Василев, Константин Петканов¹⁹. Причисляването към един лагер на комунисти и безпартийни прозвучава като своеобразна равностойка на *политиката на приобщаването*. По различни „тактически“ съображения са пропуснати имената на Николай Райнов, Стоян Загорчинов, Асен Разцветников, Константин Константинов и още неколцина, но и така списъкът предизвиква раздразнението на опозицията още в пленарната зала²⁰. Премиерът недвусмислено набляга на циничната, но прагматична теза, че властта предпочита „обществени деятели“, които „са били жертва на заблуждение и са допуснали извстни прегрешения в миналото, но са осъзнали искрено своето заблуждение“, като „днес служат честно и предано на народа“ пред други „девственици“ в миналото, които обаче сега се намират в лагера на реакцията и служат на народните врагове²¹; подчертава, че за властта е важно *сегашното отношение* на всеки *деятел* към нея, а не вчерашните конфликти и вражди.

След дни „Народно земеделско знаме“ коментира (също *поименно*) „тоя красив букет от нови партийци и приобщеници“:

„Ето ви инженер *Калбуров*, най-големия германofil преди 9 септември, ето ви ученият *д-р Ораховац*, организаторът на санит. бълг. влакове за армията на Хитлер. Ето ви професорите *Баламезов*, *Петко Стайнов* и *Янулов*. Ето ви писателите *Елин Пелин* (най-интимният приятел на престъпния Борис III, учител на децата му), *Елисавета Багряна*, *Дора Габе* (неразделните приятелки на Богдан и Кина Филови), композиторите *Панчо Владигеров*, *Филип Кутев*, които бяха лобимците на Борис III, композираха всички кантати в негово чест; артистите *Кръстьо Сарафов*, *Стефан Бъчваров*, *Владимир Трендафилов* (неразделният приятел на народния убиец генерал Кочо Стоянов), *Иван Димов*, *Христо Бръмбаров*, *Михаил Попов*, *Петя Герганова*, *Зорка Йорданова*, *Ирина Тасева*, *Таня Цокова*, *Ст. Македонски*, *Нели Карова*, *Петър Райчев*. Писателят *К. Петканов*, художниците и скулпторите: *Вл. Димитров*, *Андрей Николов*, най-близкият сътрудник на Борис III, *Ст. Иванов*, *Н. Маринов*, *Борис Ангелушев*, *Иван Пенков*, *Илия Бешков*, *Васил Стоилов*, *Кирил Тодоров*, когото в „Работническо дело“ изруга и отрече да е бил член на РП (к) кога и да е било.“²¹

После вестникът отпечатва снимка, която онагледява как през войната проф. Ораховац говори на софийската гара с нацисткия генерал Брукман при предаването на санитарен влак за Източния фронт. Някои от засегнатите „приобщеници“ реагират. „Народно земеделско знаме“ дори помества отговор от скулптора Андрей Николов, който се разграничава от твърденията, че се е *приобщил* и декларира, че запазва свободата си, защото „без свобода няма творчество“, но приветства речта на премиера Димитров и опитите му за „разхлаждане на нажежената политическа атмосфера“ и за организиране на „всички народни сили“; накрая уточнява, че е не е бил „съветник“ на цар Борис III, а „само съграпезник“, приятел „по чисто човешка линия“, като понякога си е позволявал да му дава съвети²². В обясненията и атаките срещу опозиционната критика се включва СБП, който чрез Ч. Тодоров (псевдоним на Никола Фурнаджиев) квалифицира един от водачите

на опозицията Никола Петков като „клеветник“ и „враг на писателите“²³. Пререканията понякога заглушават най-важните аргументи в спора. До тях се стига постепенно. От една страна, гласове от опозиционния сектор възражават на министър-председателя да не се кичи със сътвореното от знакови хора на изкуството и че личности като К. Петканов, Е. Пелин, А. Николов, Н. Маринов, К. Сарафов „от 30-40 години правят културното дело на България, а не на някое партийно теке, следователно никое правителство, а най-малко днешното, може да си присвоява някаква заслуга за това“. От друга страна обаче адресират в условно наклонение предупреждение към самите *хора на изкуството* – никой писател, художник, артист и интелектуалец не може да се нарече *народен*, „ако не се намери при своя народ, когато той страда под знета на една диктатура“, „ако подло се приюти под крилата на властта и спокойно осигури за себе си блага, похвали, ордени, чувствування, академически титли, властнически усмивки, банкети, когато народът пъшка под своеволия, арести, побоища и други всевъзможни оскърбления на човешкото достойнство“²⁴. В рамките на сякаш предопределения исторически ход към тоталитарна диктатура всеки извършва своя индивидуален избор. Огромната част от активните и популярни *писатели с биография* предпочитат да се свържат с новата власт, изпълнявайки непосредствено поставени задачи в литературата. По същество това наистина е *приобщаване* и начало на *превъзпитание*. Но е твърде едноизмерно, ако такава същностна трансформация сред „старите“ писатели бъде определена просто като повратливо *нагаждане* към новата конюнктура или като пресметливо користоно *преобръщане* на почерка и поведението. Разбира се, съществува и това, но то е само на равнището на бързите морализаторски оценки, които рядко вникват в основанията и мотивацията на подобна трансформация. Ключово алиби за страха сред мнозина писатели и поддаването им на кадифения властови натиск е афиширането на *ново съзнание*, че страната поема *в нов път* и човекът на изкуството го възприема като изпълнение на *нов дълг към народа*. Повечето от лоялните на димитровското правителство автори некомунисти не само че не смеят да си признаят страх или корист, а изживяват избора си и като автономен, и като исторически наложен. Те имат усещането, че се движат *в крак с времето*, че през последните години е спечелена не просто поредната конюнктурна битка за държавната власт от една партийна групировка, а е настъпила базисна и дълготрайна историческа промяна.

*

Острият тон на водача на опозицията Никола Петков в парламента и в пресата, подем в различни регистри от опозиционната критика и публицистика в лицето на Трифон Кунев, Петър Горянски, Стилиян Чилингиров и др., се опитва да въмени поне някакво *чувство за вина* сред „приобщенците“. Но почти винаги предизвиква или мъляние, или отиватни реакции, които уверяват, че изборът към приобщаване е осъзнат и доброволен, защото вярват на министър-председателя Георги Димитров, който ги призовава да помогнат „в името на народното бъдеще“, подтиква ги „към ново творчество, като не прави различие между партийци и непартийци“²⁵. Планираното от правителството *единение* под ръководството на ОФ и лично на Георги Димитров се реализира с помощта на всякакви стимули – от високи хонорари и битови облаги до държавни почести. В началото на 1947 г. с орден „9 септември – 1 и 2 степен“ са наградени 31 писатели, а с орден „За гражданска заслуга“ – от втора до пета степен – още 30 писатели, общо – 61 души.

Изведнъж обаче орденоносното изобилие парадоксално предизвиква недоволство, защото изгражда сред близките до властта писатели нови йерархии и неравенства. Камен Калчев, засегнат от това, че е отличен едва с орден за гражданска заслуга V степен, коментира как *един другар* бил прав, като му казал, че „тези ордени са дадени, за да бъдат оскърбени онези, които ги получават“. Докато Здравко Сребров е озорчен, че с нищо не е удостоен и затова му е неудобно да предложи на издателя си свой роман за ново издание.²⁶ *Единението* се оказва сложна културна политика. Когато обаче бъде сведена до осигуряване на битови предимства в замяна на лоялността на твореца към властта, проработва веднага. Разбира се, членството в СБП осигурява на отделни негови членове извънредни помощи и заеми, но в ситуацията на тежък дефицит на всякакви храни и стоки от първа необходимост го организираните писатели стигат продукти, които са по-ценни от дадените им допълнително левове, с които трудно може да се купи нещо съществено. Едно съвсем битово измерение на наградата за принадлежност и лоялност е огласеното от опозиционната преса писмо до всеки член на СБП от 29 ноември 1946 г., с което писателите се уведомяват, че от Камарата на народната култура срещу домакински

²³ Вж. Тодоров, Ч. [Никола Фурнаджиев] *Никола Петков срещу нашата култура – Литературен фронт*, бр. 13, 14.12.1946; *Враг на писателите – Литературен фронт*, бр. 14, 21.12.1946.

²⁴ *Офе-власт за хората на културата – Народно земеделско знаме*, бр. 216, 20.12.1946.

²⁵ Вж. това убеждение, изказано от съпруга на Елисавета Багряна: Ликов, Ал. *Партизанството по-горе от нацията. – Отечество фронт*, бр. 707, 19.12.1946.

²⁶ Из непубликувани страници от *Дневника* на Борис Делчев. Записи от 4 и 8 януари 1947 г.



книжки ще им раздават фасул, леща и лук. Само месец по-късно, в самия край на 1946-а, СБП започва да организира раздаването на платове, което е повод за неочаквани срещи в канцеларията му.

На първо време тази лоялност може да се сведе до *сдържан неутралитет*, до почти формална организационна принадлежност, нищо повече; писателят би могъл *публично да мъчи* под различни предлози, да се задържи в ситуация на *неписане* и *неангажиране* с актуалната политика. Но с приключването на 1946 г. и с овладяването на почти всички етажи на властта от БРП (к) натискът се засилва: изисква се не просто мъчалива лоялност, която тъкмо мълянието я прави двусмислена и ненадеждна, а изявено участие чрез говорене и писане. Властта побелява не само епизодични декларации в нейна подкрепа и сливане с мнозинството по време на писателски събрания, свикани по повод поредната кампания, а настоява за творчески доказателства – художествени текстове, популяризиращи нейните идеи и акции.

В статията „Писатели-мъдrecи“ от март 1947 г. Иван Бурин огласява това нетърпение и раздразнение, давайки примери за „вредна пасивност“ и „склонност към мъляние“ на редица поети, белеетристи и критици през последните години. Личи със сигурност упрек към Атанас Далчев, защото е цитирано неговото стихотворение „Човек бе сътворен от кал, но...“, за да се изтъкне, че не е дал „и два стиха израз на гняв към фашистките мракобесници“ и все още сърцето му „не може да се излее в радост по новото прекрасно строителство“²⁷. Служителят в Министерството на информацията и изкуствата Далчев е призован да се върне към активно писане в лирическите жанрове, но разбира се, насочвайки се към нови теми, предписани от директивния дискурс. Критиката в официозите вече не увърта – държи писателите да пишат *по-често* и *по-правилно*; вече не е достатъчно да са *неутрални*, трябва да бъдат активни, политестетически ангажирани.

Тезата за *единството* на СБП перодично се разтръбвява от вестниците на управляващите. Всъщност то представлява особен тип съгласуваност на публичните позиции на съюза под похлупака на партийната дисциплина. На практика *единството* е по-скоро *единодушие* при гласуването на важни решения, както се случва на общото годишно събрание на СБП от 14 февруари 1947 г. Тогава форумът *единодушно* избира нов, доста хомогенен като политическо представителство управителен съвет, в който не влизат „звенари“, а комунисти, ОФ-земеделци и лоялни безпартийни. В резолюцията на събранията се подчертава, че през 1946 г. писателите са показали „организационно и национално единство“, а *целокупната дейност* на СБП се основава на *творческата програма* на правителството на ОФ, оглавявано от Георги Димитров.

След края на 1946 г. представата за *единство* все повече се укрепва чрез *единодушието*. Доминацията на Комунистическата партия в СБП външно бетонира организацията, превръща я в институционален агент, който непрекъснато работи за легитимността на действията на правителството и лично на водача Димитров. В действителност *писателското единство* е илюзия, която обаче е функционално ефективна за властта на ОФ. Нищо че още през април и май 1946 г. Борис Делчев тревожно записва в дневника си разделението в партийната организация на писателите комунисти на групи, чиято основа „не е политическа, а литературно-фракционна“ – това са все още съществуващи „литературни групи от миналото“, напреженията между които *един ден* могат да доведат до „някакво стълкновение“. По-същественото е, че под надзора и арбитража на Комунистическата партия разделенията между писателите не се задълбочават до степен на разцепление в СБП, а се капсулират. Взривните конфликти се обезвреждат или избухват имплозивно – поразяват общността *навътре*, засягайки отделни зони, групи или личности. Така СБП трайно съхранява мнимото си *единство* под маската на *единодушието*, а младата диктатура винаги има подръка готови на всичко писатели, подредени в *единен строй*.

¹⁹ Вж. *Вчерашната реч на м-р председателя във ВНС. Между думите и делата на Отечествония фронт няма противоречие – Отечество фронт*, бр. 703, 14.12.1946. Там сред имената на представител на други изкуства са посочени композиторите Панчо Владигеров, Любомир Пипков, Филип Кутев, Светослав Обретенов, Веселин Стоянов, артистите Кръстьо Сарафов, Стефан Бъчваров, Владимир Трендафилов, Иван Димов, Христо Бръмбаров, Михаил Попов, Петър Димитров, Петя Герганова, Райна Михайлова, Зорка Йорданова, Ирина Тасева, Таня Цокова, Марта Попова, Стефан Македонски, Нели Карова, Петър Райчев, Радка Стефанова, Боян Петров, Стефан Караламбов, Георги Громов, Георги Георгиев, художниците Владимир Димитров (Майстора), Андрей Николов, Стефан Иванов, Никола Маринов, Иван Фунев, Борис Ангелушев, Стоян Венев, Иван Пенков, Илия Бешков, Васил Стоилов, Кирил Тодоров.

²⁰ Никола Петков често репликира премиера Георги Димитров: „Елин Пелин – приятел на цар Бориса! Най-интимният приятел на цар Бориса!“ [*след споменаването от Димитров на името на цар Багряна*] И тя също! [...] Приятелите на цар Бориса са при Вас. [...] Приемате всеки, който Ви признае за бог.“ – вж. *Стенографски дневници на 6 Велико народно събрание. Стенографски дневник на 17 заседание. Петък, 13 декември 1946 г.*, с. 183.

²¹ *Вътрешното положение. Новите партийци и преобращенци – Народно земеделско знаме*, бр. 212, 15.12.1946.

²² Николов, Андрей. *Без свобода няма творчество – Народно земеделско знаме*, бр. 222, 27.12.1946.